

ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ВА УНИ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА АҲАМИЯТИ.

Атаханов Бекпўлат Абдуллаевич

Асатуллаев Жаъфарбек Отабек ўғли

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistratura talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15244213>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-Aprel 2025 yil

Ma'qullandi: 15-Aprel 2025 yil

Nashr qilindi: 19-Aprel 2025 yil

KEYWORDS

тадбиркорлик фаолияти,
иқтисодий хавфсизлик,
иқтисодий жиноятлар,
глобаллашув, ташқи савдо,
ички савдо, халқаро
тажриба.

ABSTRACT

Ушбу мақолада тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва унинг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида, мавжуд хорижий ёндашувларни таҳлил қилинган, унинг назарий тушунчаси билан бир вақтнинг ўзида давлат иқтисодий стратегиялари ишлаб чиқарилганлиги кузатишган, ҳамда бошқарув механизми шаклланишини тадқиқ этилган.

Халқаро интеграция ва глобаллашув авж олган бир пайтда инқироз таъсирини суссайтириш ва миллий иқтисодиётларнинг барқарорлигини кучайтириш, давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва унинг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш муҳимдир. Бутун мамлакатни ва унинг тадбиркорлик ҳамда бизнес тузилмаларини ривожлантириш шартли жараён ҳисобланади. Ушбу муносабатда иқтисодий хавфсизликни бошқариш тизимининг самарадорлигини қайта кўриб чиқиш зарурияти, илғор халқаро тажрибани ҳисобга олган ҳолда ва унинг янги моделларини излаш орқали янгилаш муҳим омил бўлиб қолади. Иқтисодий хавфсизликни аниқлашда мавжуд хорижий ёндашувларни таҳлил қилиш, унинг назарий тушунчаси билан бир вақтнинг ўзида давлат иқтисодий стратегиялари ишлаб чиқарилганлиги ва бошқарув механизми шаклланишини намойиш этади. Қитъага қараб, иқтисодий ривожланишнинг ўзига хос хусусиятлари, глобал интеграция, аҳолининг жараёнлар ва тафаккури, шунингдек миллий манфаатлар устуворлиги мамлакатларнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги позицияси турлича эканлигини кузатишимиз мумкин. Шу билан бирга, муаммоларни ҳал қилиш (нейтраллаш) ўртасида яқин алоқа мавжуд ижтимоий иқтисодий ривожланиш таҳдидлари, иқтисодий ўсиш даражасини ошириш ва жамиятнинг барча соҳалари ва хўжалик субъектларининг манфаатларини бирлаштиришга эришиш лозим. Бир қатор хорижий давлатлар ҳукуматлари миллий иқтисодиётни тартибга солиш бўйича фаол чораларни кўрмоқдалар. Ялпи ички маҳсулот, ишсизлик, олтинвалюта захиралари даражасини пасайтириш, аҳоли даромадларининг табақаланишини ошириш ва иқтисодий хавфсизликни бошқариш кэнг йўлга қўйилган. ЯИМ бўйича энг иқтисодий мустақил давлатлар АҚШ ҳисобланади—18124,7 трлн.дол., Хитой – 11211,9 трлн.дол., Япония – 4210,4 трлн.дол.,

Германия – 3413,5трлн. дол., Франция – 2464,8 млрд.дол., Ҳиндистон – 2288,7 млрд.дол., Италия–1848,7 млрд. дол., Бразилия – 1534,8 млрд.дол., Канада – 1462,3 млрд.дол., Жанубий Корея–1321,2 млрд.дол., Испания–1242,4 млрд.дол., Австралия–1200,8 млрд.дол., шунда уларни иқтисодий хавфсизликни бошқариш механизмини шакллантириш тажрибаси, ички бошқарув тизимини яратишда уддалаётган ишлари алоҳида қизиқиш уйғотади. Шу билан бирга, глобаллашув жараёнларининг кучайиши, иқтисодий хавфсизликка таҳдидларнинг кучайиши ва иқтисодий жиноятлар турлари кўпайиши билан, микро даражада иқтисодий хавфсизликни таъминлашда тадбиркорлик тузилмаларининг роли ошиб боради. Шу сабабли, ҳозирги шароитда ривожланган хорижий давлатларнинг тадбиркорлик тузилмаларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш, ноқонуний хатти –ҳаракатларни теккислаш учун воситалардан фойдаланиш, шунингдек, иқтисодий жиноятларга қарши курашиш масалаларини ўрганиш кенг тус олмоқда.

Масалан, Америка Қўшма Штатларида:

-биринчидан, мамлакат ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг давлат ва хусусий ташкилотлар, хавфсизлик ва детектив бюрolari билан ўзаро ҳамкорлигида иқтисодий жиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш дастури мавжуд. Жиноятчиликка қарши кураш ва кенг қамровли профилактика дастурлари ишлаб чиқилмоқда.

-иккинчидан, компаниялар ички тузилмаларини яратадилар махсус давлат ташкилотлари ёки давлат хавфсизлик хизматлари билан яқин ҳамкорлик амалга оширилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

2000 йилга қадар Ғарб мамлакатларидан фарқли ўлароқ, энергия, минерал ва озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш транспорт йўналишларининг хавфсизлиги, бундан ташқари, ички иқтисодий хавфсизликка эътибор берилмаган. Аммо глобаллашув, миллатлараро муносабатлар тобора кучайиб боради. Молиявий-иқтисодий, иқтисодий тўловлар парадигмасини америкапараст тушунча йўналишига, мамлакатнинг тўлов тизимини сақлаб қолиш учун фаол молиявий сиёсатни ўзгартиришга, иқтисодиётнинг таркибини яхшилаш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга таъсир кўрсатди.

2013 йилдан бошлаб Хитойда хавфсизликнинг сиёсий, харбий, иқтисодий жиҳатлари хавфсизлик тандемда кўриб чиқилади. “Мудофаа тўғрисида” Оқ ҳужжатда таъкидланганидек хавф остида бўлиши мумкин бўлган манфаатларга хом ашё ва энергия манбаалари, денгизнинг стратегик алоқалари, Хитой фуқаролари ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари киради.

Бундан ташқари мамлакат раҳбарияти барқарор ва устувор йўналишларни белгилаб беради. Мамлакат иқтисодиётининг нисбатан тез ривожланиши, ушбу муаммони ҳал қилиш “схема”си (технология) ўсишнинг янги моделига ўтишни жадаллаштириш ва тузилмани тартибга солиш, “асосий бўғинлар” бўйича ислохотларни амалга ошириш орқали аниқланади.

Ҳиндистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг асосий чоратадбирлари молия – банк секторининг ликвидлигини ошириш, миллий ишлаб чиқарувчилар, экспорт қилувчиларни қўллаб –қувватлаш ва ички истеъмолни рағбатлантиришга

қаратилган. Бундан ташқари, 2012-2013 йилларда бюджет тақчиллигини камайтириш бўйича ҳукумат режасини қабул қилишга рухсат берилди. Бюджет тақчиллигини 4,1% гача камайтириш, 2010 йилда ўзгартириш Ҳиндистон компаниялари томонидан амалга ошириладиган Standart & Poors агентлиги узоқ муддатли ва қисқа муддатли ташқи тижорат қарзларини “барқарор”га прогноз қилмоқда. Ривожланган давлатлар тажрибасига қўшимча равишда Брюнней ва қисқа муддат ичида Сингапур иқтисодий ўсишни таъминлашга муваффақ бўлди. Шундай қилиб, 2000-йиллардан бошлаб, Брюннейда иқтисодий фаолиятнинг ўзига хос хусусияти штат ва саноатнинг тадбиркорлик фаолиятини фаоллаштириш эди. Масалан, Брюнней Иқтисодий Тараққиёт Маъмурияти 2001 йилда ислоҳ қилинган, ишлаб чиқилган ва қабул қилинган “Vavasan Bruneu 2035” ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси, бир нечта аниқланган давлат инвестициялари иштирокидаги йирик лойиҳалар, саноатни ривожлантириш марказлари яратилди. Бундан ташқари беш йиллик режада, бизнеснинг устувор турларини ва энг аввало ахборот –коммунакация технологияларини ривожлантиришга қаратилган. Бундан ташқари таққослаш учун барча ажратмаларнинг 12,1% шу мақсадларга йўналтирилганлигини таъкидлаш керак.

Сингапурда иқтисодий хавфсизликка тезлаштириш орқали эришилади. Аммо стратегик иқтисодий режа бўйича аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми бўйича Сингапур 2020 йилга келиб Голландия даражасига, 2030 йилга келиб эса АҚШ даражасига тўғри келиши аниқланди. Шунга қўра, ушбу натижаларга устуворлик сифатида эришиш инсон ресурсларини ривожлантиришга қаратилган фаолият йўналишлари, саноат ва хизмат кўрсатиш, халқаро мақом ва халқаро рақобатдошликни ошириш, инновациялар ва иқтисодий қайта қуриш учун қулай муҳитни яратиш, миллий бирликни сақлаш ва мамлакатнинг заифлигини камайтиришдир. Бундан ташқари, иқтисодий стратегияда миллий корхоналарни диверсификациялашни рағбатлантириш, уларнинг технологик ривожланишини ошириш ва минтақавий бизнес маркази мақомига эришиш чоралари мавжуд. Натижада, Сингапурнинг юқори халқаро рейтингга эга бўлган давлатга айланишига ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш даражасига ҳукуматнинг ички муаммоларни ҳал қилишга, мамлакатнинг халқаро мавқеини яхшилашга, бизнес тузилмаларининг кучли ва самарали кластерини яратишга йўналтирилган мақсадли иқтисодий стратегиясини амалга ошириш орқали эришилди. Миллий ишлаб чиқаришни мақсадли солиқ имтиёзлари масалан, юридик шахслар учун солиқ ставкалари 1999-2000 йилдаги 26%дан 2003- 2004 йилларда 22% гача, 2005-2007 йилларда 20%га, 2008-2009 йилларда 18%га ва 17% га пасайтирилди. 2010 ва 2015 йилларда солиқ имтиёзлари жорий этилган, 2005 йилдан бери ишлаб чиқарилмоқда, фирмалар уч йил давомида солиқлардан тўлиқ озод этилмоқда ва х.к.

Ваколати иқтисодий хавфсизликни таъминлаш, саноат, ташқи ва ички савдони мутаносиб ривожлантиришни ўз ичига олган асосий давлат органлари АҚШда – савдо вазирлиги, Японияда – ташқи савдо ва саноат вазирлиги, Хитойда – саноат ва ахборотлаштириш вазирлиги, Буюк Британияда – савдо ва саноат вазирлиги. Шуниси қизиқки, бир қатор ривожланган мамлакатларда (АҚШ, Япония, Хитой) фуқароларнинг ҳаётий фаолиятларини устувор йўналишларида иқтисодий таъминот, хавфсизлик, миллий манфаатлар – миллий хавфсизликни ҳимоя қилишга тенгдир. Шунинг учун

миллий иқтисодий хавфсизлик ушбу соҳадаги асосий йўналишларни белгилайдиган асосий стратегия ёки тушунчалардир.

АҚШнинг стратегик ҳужжатларининг таҳлили иқтисодий хавфсизлик миллий хавфсизликнинг асосий элементи сифатида қаралишини кўрсатмоқда. Бундан ташқари 2010 ва 2015 йилларга мўлжалланган стратегияларда глобаллашув нафақат иқтисодий ривожланишнинг афзаллиги, балки мамлакат ва унинг хўжалик субъектларининг ички иқтисодий ўсишига таҳдид сифатида ҳам кўрсатилган.

Бундан ташқари Америка Қўшма Штатларида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизми Фавкулотда чоралар тўғрисидаги қонун ва инқирозга қарши режада белгиланган чораларга асосланади. Шарқий мамлакатларда иқтисодий хавфсизликни бошқариш борасида (Япония, Хитой) шуни таъкидлаш керакки, дастлаб ушбу давлатлар ўзига хос хусуиятларини ҳисобга олган ҳолда ривожланган глобаллашув жараёнларига яқиндир. Айнан Японияда иқтисодий муаммолар хавфсизлик ва уни таъминлаш миллий ҳукумат даражасига кўтарилди.

Германияда мамлакат ички ишлар вазирлигининг ваколати тадбиркорлик субъектларининг тижорат ёки саноат сирларини ташкил этувчи маълумотларнинг тарқалишини олдини олиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини такомиллаштиришни ўз ичига олади. Шу билан бирга, тадбиркорлик тузилмалари мустақил равишда ва хусусий детектив ва хавфсизлик идоралари мамлакат билан фаол ҳамкорлик қиладилар, хавфсизлик хизмати ва замонавий хавфсизлик тузилмалари яратишда иштирок этишади.

Францияда кўпгина ҳолатларда товар белгисини суиистеъмол қилишнинг олдини олиш, идентификациялаш билан шуғулланадиган саноат ва тижорат фирмаларининг, ҳамда молиявий институтларнинг иқтисодий хавфсизлик хизматлари адолатсиз рақобат, саноат жосуслиги ва контрафакциялаш, банк тизимида хавфсизликни таъминлаш ва бошқалар билан шуғулланади. Маълумотлар ҳосил қилиш учун зарур шарти шундан иборатки, уларнинг таъсисчилари фақат Франция еки Европа Иттифоқининг фуқаролигига эга бўлган шахслар бўлиши мумкин. Хўжалик юритувчи субъектларининг ички хавфсизлигини таъминлаш борасида, таъкидлаш жоизки, АҚШ ва Буюк Британияда компаниялар, фирмани бузиши мумкин бўлган ҳатти-ҳаракатлар ёки иқтисодий манфаатлар шубҳаларни туғдирадиган ходимлар билан профилактик тадбирларни ўтказадилар. Бундан ташқари ёллаш вақтида ходимлар танланади, текширилади ва синовдан ўтказилади ички хавфсизликни таъминлаш учун.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотнинг методологик асоси тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаларидан фойдаланиш йўлларини таҳлил қилиш. Таҳлил жараёнида таққослаш, тизимли таҳлил усулларидан фойдаланилган. Тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаларини ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш амалга оширилган. Кузатув методи орқали тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича абстрактантиқий фикрлаш йўли билан тегишли хулосалар шакллантирилган.

Таҳлил ва натижалар

Турли мамлакатлардаги тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга бўлган эътиборни тахлил қилар эканмиз, бу жараён бевосита айти шу мамлакатдаги ялпи ички маҳсулотга нисбатан тадбиркорликнинг улуши кўп ёки озлигига ҳам боғлиқ бўлиб қолади деган фикр пайдо бўлади. Олиб борилган тахлил натижалари шуни кўрсатдики, биз доимо кўникиб қолган “сони кўп бўлса-кўп фойда беради, миқдор жиҳатидан илгариланган йўналишлар доим ривожланган бўлади” деган фикрларни мутлақо аксини кўрсатди. АҚШ президентининг кичик бизнес бошқарув веб-сайти, Япония иқтисодиёт, савдо ва саноат вазирлигининг веб-сайти, Германиядаги кичик ва ўрта бизнес, қўл санъатлари, хизматлар ва бепул касблар бош директорининг сайти, Буюк Британия давлат портали, Хиндистон ва Сингапур давлат порталидан олинган маълумотлардан келиб чиқиб ушбу таққослаш жараёнини қуйидаги жадвал кўринишига келтирдик.

Кичик тадбиркорликнинг асосий кўрсаткичлардаги роли

	Кўрсаткичлар мамлакатлар	АҚШ	Япония	Германия	Буюк Британия	Хиндистон	Сингапур
1	Мамлакат ЯИМда КТ хиссаси	52%	51,6%	57%	52%	6,9%	53%
2	Умумий бандликда КТ хиссаси	50,1%	69,5%	69,3%	55,5%	4,5%	62,3%
3	Корхоналар сониде КТ хиссаси	97,6%	99,2%	99,3%	99,1%	89,2%	98,5%

Жадвал натижаларидан шуни кўришимиз мумкинки Японияда тадбиркорликнинг ЯИМдаги хиссаси АҚШ ва Буюк Британиядан ҳеч қанча фарқ қилмасда умумий бандлик ҳисобида 10%га улуши кўп эканлигини кўрсатмоқда. Бу ерда Германия тахлил қилинган мамлакатлар ичида ЯИМга нисбатан тадбиркорликдаги хиссаси энг кўп бўлишига қарамай, бандлик жиҳатидан яна Японияга биринчиликти бермоқда. Бу икки мамлакатдаги корхоналар сони ҳеч қанча фарқ қилишига қарамай, бандлик йўналишида Япония олдинлаб кетяпти.

Хиндистондаги корхоналар сони умумий бандлик ҳамда мамлакат ЯИМига нисбатан ўзаро кескин номутаносибликни кузатишимиз мумкин. Бу эса мамлакатдаги мавжуд корхоналарда иқтисодий хавфсизлик принциплари тўғри йўлга қўйилмаганидан далолат беради. Бозор иқтисодиёти ва жаҳон иқтисодий тизимида глобаллашув жараёнлари жадаллашган шароитда иқтисодий хавфсизлик муаммоларини илмий тадқиқ этиш кучайди. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан шу нарса маълум бўлмоқдаки, жамият, давлат ва шахсининг иқтисодий манфаатларини таъминлаш ва мувозанатга келтириш, қашшоқликка қарши курашиш, иқтисодий хавфсизликни, шу жумладан, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда тадбиркорлик фаолияти муҳим роль ўйнайди. Шунингдек, молиявий-иқтисодий инқироз ва унинг оқибатларига қарши курашнинг самарали йўли сифатида ҳам тадбиркорлик

фаолиятини ривожлантириш орқали иқтисодий ва молиявий барқарорликка эришиш мумкинлиги аён бўлмоқда.

Хорижий мамлакатлар тажрибаларини таҳлил қилар эканмиз табдиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун энг аввало давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муҳим омил ҳисобланади. Қуйида давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизмининг функционал моделини таклиф Ушбу модел ҳар бир давлатнинг миллий иқтисодий тизимини ривожлантириш ва шу йўл билан иқтисодий хавфсизлик тизимини барқарорлаштиришда муҳим омил бўлиб ҳисобланади

Хулоса ва таклифлар

Жаҳон молиявий - иқтисодий инқирози мамлакатларнинг иқтисодий хавфсизлик даражасини ошириш қобилиятига, шунингдек, ушбу мамлакатлар ҳукуматлари томонидан қўшимча инқирозга қарши чораларни қабул қилиш ва амалга оширишга жиддий таъсир кўрсатди. Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, миллий даражада хорижий мамлакатларни иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг асосий шакллари сифатида қуйидаги чора-тадбирлар кўрилмоқда:

- асосий ишлаб чиқарувчилар ва тармоқларни қўллаб-қувватлайдиган иқтисодий фаолиятнинг иқтисодий патронажи шакллантирилмоқда;

- иқтисодий ҳамкорлик, унинг доирасида ўзаро боғлиқ бўлмаган тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳалари (масалан молия сектори ва саноат), миллий иқтисодиётларнинг биргаликдаги фаолияти ва турли соҳалар, фаолият соҳалари, давлатлар ва минтақалар ўртасида иқтисодий ресурслар алмашуви кенг йўлга қўйилмоқда;

- рақобатбардошлик даражасини ошириш, муайян фаолият соҳасида устунликка эришиш ва устунликни таъминлашдан иборат бўлган иқтисодий қарамақаршилиқ кучайтирилмоқда;

- мамлакат иқтисодий ривожланишининг ички жараёнларини иқтисодий жиҳатдан тартибга солиш жараёни жадаллаштирилмоқда.

Умуман олганда, шуни таъкидлаш керакки, хорижий мамлакатларда нафақат миллий хавфсизлик ва иқтисодий хавфсизлик соҳасидаги вазифаларни эълон қилишга эътибор берилмоқда, балки табдиркорлик тузилмаларини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш кенгайтирилмоқда. Шу билан бирга иқтисодий хавфсизликни таъминлаш муҳим йўналиш сифатида қаралмоқда. Саноат ва тижорат фирмаларида, уларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ва ушбу соҳада хизматларни тақдим этадиган мустақил ташкилотлар билан яқин ҳамкорлиги кенг йўлга қўйилмоқда. Хорижий давлатлар томонидан давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини бошқариш, иқтисодиётни тартибга солиш глобаллашув шароитида диққатни жалб қилишнинг аниқ тенденцияси кузатилди. Шундай қилиб, тегишли институционал тузилмани, ташкилий ва услубий ҳужжатларни яратиш, иқтисодий хавфсизликни бошқариш механизми ва воситаларни аниқлаш шунингдек, мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун манфаатдор томонлар (бошқарув органлари, бизнес тузилмалари, фуқаролар) жалб қилиниши асосий мезон ҳисобланади, деган хулосага келишимиз мумкин.

Фойдаланилган дабиётлар:

1. Дунё мамлакатларининг 2019 йилдаги ЯИМ
<http://visasam.ru/emigration/vybor/vvpstran-mira.html#i-2>
2. Колесниченко Е.А., Гильфанов М.Т. Корхонанинг иқтисодий хавфсизлигини баҳолаш ва таъминлашнинг методологик жиҳатлари // Тамбов университетининг хабарномаси. Гуманитар фанлар бўйича. Тамбов 2013. Сон. 11. Б. 56-62.
3. АҚШ, Франция ва Япониянинг миллий хавфсизлик доктриналари (2000). [Электрон ресурс] http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2000/vestniksf117-05/vestniksf117-05030.htm#HL_14
4. Кашин В. Иккинчи дунё: «Душман ғарб кучлари». [Электрон ресурс] // <http://periscope2.ru/2013/04/18/7345/>
5. Гордиенко Д.В. Осиё-Тинч океани минтақаси давлатларининг иқтисодий хавфсизлиги даражасини баҳолаш // Миллий манфаатлар: устуворликлар ва хавфсизлик. 2013. № 13 (202). Б. 39-55.
6. Фомин А.М. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги // Халқаро жараёнлар 2010. Т.
7. Османов Ж.Д., Моисеев П.С. Хорижий мамлакатларда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш хусусиятлари // Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар. 2015. Т. 10, №11. Б. 99-104.
8. <http://www.sba.ov/aboutsba/> АҚШ президентининг кичик бизнес бошқарув вебсайти

INNOVATIVE
ACADEMY